

Kryzys demograficzny na obszarach wiejskich w Polsce – przyczyny, skutki i wyzwania

Justyna Krysiuk

Abstrakt

Artykuł przedstawia analizę przemian demograficznych zachodzących na obszarach wiejskich w Polsce i zestawia je z trendami obserwowanymi w miastach. Szczególną uwagę poświęcono zmianom w poziomie dzietności kobiet, strukturze społeczno-zawodowej oraz wpływowi polityki demograficznej państwa na sytuację rodzin wiejskich. W opracowaniu wykorzystano dane wtórne z Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS, Kasa) oraz Banku Światowego. Wyniki wskazują na trwałe i pogłębiający się kryzys demograficzny na obszarach wiejskich, związany m.in. ze spadkiem liczby kobiet w wieku rozrodczym, wzrostem wieku matek, odpływem młodych kobiet do miast oraz ograniczonym dostępem do usług opiekuńczych. W artykule przedstawiono główne wyzwania związane z zachodzącymi zmianami oraz zaproponowano kierunki działań polityki rodzinnej, które mogłyby przyczynić się do zwiększenia dzietności na wsi, w tym m.in. wyrównanie świadczeń macierzyńskich w systemach ZUS i KRUS, elastyczną politykę finansowania opieki nad dzieckiem do trzech lat oraz tworzenie atrakcyjnych miejsc pracy dla kobiet na obszarach wiejskich niezwiązanych z rolnictwem.

Celem opracowania jest ukazanie przemian demograficznych zachodzących na obszarach wiejskich w Polsce w porównaniu do miast.

Tezą artykułu jest stwierdzenie spadku dzietności kobiet mieszkających na obszarach wiejskich w Polsce w latach 1960–2024.

Słowa kluczowe: demografia, dzietność, kobiety, KRUS, polityka demograficzna, przejście demograficzne, przyrost naturalny, struktura społeczno-zawodowa, wieś, ZUS.

Justyna Krysiuk, magister finansów i bankowości, Szkoła Główna Handlowa w Warszawie.

Wstęp

Zmiany demograficzne – starzenie się populacji¹, rosnąca liczba seniorów i związane z tym problemy z dostępem do opieki zdrowotnej, a także trudności młodych rolników z zakładaniem rodzin² – stają się coraz bardziej widoczne. Przyczynę obecnych procesów społeczno-gospodarczych zachodzących na terenach wiejskich³ upatruje się w migracji, jak i braku rozwoju funkcji nierolniczych na wsi, a także zmniejszeniu się roli rolnictwa w zapewnieniu źródła utrzymania.

W 1946 roku 66% mieszkańców Polski mieszkało na wsi⁴, a większość utrzymywała się z rolnictwa. W latach 50. XX wieku, po wyniszczającym okresie wojny, odnotowano pierwszy powojenny wyż demograficzny – w 1955 roku na wsi urodziło się 454,6 tys. dzieci⁵. W kolejnych dekadach, szczególnie od lat sześćdziesiątych, rozpoczął się proces systematycznego spadku dzietności. Po transformacji ustrojowej w 1989 roku nastąpiło załamanie demograficzne, które pogłębiało się wraz z przemianami społeczno-gospodarczymi i które trwa do dzisiaj. W 2024 roku na wsi urodziło się 103,8 tys. dzieci⁶.

Celem artykułu jest ukazanie przemian demograficznych zachodzących na obszarach wiejskich w Polsce w porównaniu do miast. Szczególną uwagę poświęcono ocenie zmian dzietności kobiet zamieszkujących tereny wiejskie oraz wpływowi struktury zatrudnienia i systemu ubezpieczeniowego na kształtowanie się decyzji rozrodczych kobiet. Przeanalizowano dotychczasowe działania podejmowane w odpowiedzi na te wyzwania demograficzne oraz przedstawiono propozycje kolejnych kroków, które mogłyby pozytywnie wpłynąć na obecną sytuację.

1. A. Wrzochalska, *Sytuacja demograficzno-społeczna mieszkańców wsi u progu trzeciej dekady XXI wieku*, „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 2024, nr 2, s.14.
2. J. Zeglar, *Co i jak określa wizję wsi 2044* [w:] *Polska wieś 2044. Wizja Rozwoju*, Warszawa, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, 2023, s.174.
3. M. Stanny, Ł. Komorowski, A. Rosner et al., *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap IV. Synteza*, Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 2022, s. 66.
4. W. Stola, *Ludność wiejska Polski. Przemiany struktury demograficznej i społecznej – zawodowej*, Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego, „Zeszyty IGiPZ PAN” 1998, nr 56, s. 8.
5. GUS, *Ludność, ruch naturalny i migracje w latach 1946–2024*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/struktura-ludnosc,16,1.html>, dostęp 15.10.2025.
6. GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start>, dostęp 12.10.2025.

Metodologia badań

Opracowanie oparto na analizie danych wtórnych z oficjalnych źródeł statystycznych Głównego Urzędu Statystycznego w Warszawie, Banku Światowego oraz Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, a także danych pozyskanych bezpośrednio od KRUS. Część danych statystycznych dotyczących liczby kobiet ubezpieczonych w KRUS w podziale na wiek pozyskano na pisemny wniosek autorski skierowany do Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego w trybie dostępu do informacji publicznej (wniosek z 6 sierpnia 2024 roku). Dane te udostępniono w formie zestawienia tabelarycznego pismem z 20 sierpnia 2024 roku i obejmują liczby kobiet ubezpieczonych w KRUS w wieku 16–48/49 lat w latach 2004–2024. Zebrany materiał statystyczny umożliwił analizę trendów demograficznych na obszarach wiejskich w Polsce.

Zmiany demograficzne na obszarach wiejskich

Dzietność

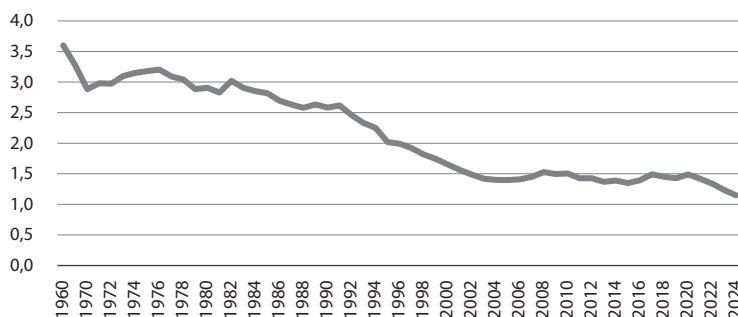
Zmiany zachodzące w demografii określa współczynnik dzietności ogólnej (ang. *Total Fertility Ratio*, TFR), który jest powszechnie używany w celu analizy sytuacji demograficznej. Oznacza on „liczbę dzieci, które urodziłyby przeciętnie kobieta w ciągu całego okresu rozrodczego (15–49 lat) przy założeniu, że w poszczególnych fazach tego okresu rodziłaby z intensywnością obserwowaną w badanym roku”⁷. Przyjmuje się, że przy współczynniku TFR na poziomie 2,1–2,15 można mówić o zagwarantowaniu prostej zastępowalności pokoleń⁸.

W 1983 roku kobiety na wsi rodziły jeszcze powyżej trójki dzieci. Wskaźnik dzietności (TFR) ostatni raz osiągnął poziom zapewniający zastępowalność pokoleń w 1994 roku, kiedy wyniósł 2,253. W 1995 wynosił 2,017, a w 2024 roku osiągnął najniższy wskaźnik w historii – 1,149.

7. GUS, <https://stat.gov.pl/metainformacje/sloownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/3950,pojecie.html>, dostęp 7.10.2025.

8. I.E. Kotowska, *Zmiany demograficzne w Polsce – jakie wyzwania rozwojowe przyniosą?*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2021, s. 5.

Wykres 1. Wskaźnik dzietności kobiet na wsi w latach 1960–2024

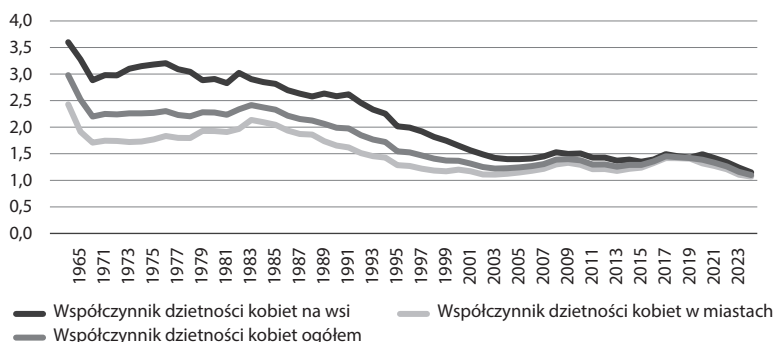

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS, *Dzietność kobiet w latach 1964–2024*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/struktura-ludnosc,16,1.html>, dostęp 13.10.2025.

Od 1995 roku liczba urodzonych dzieci na wsi nie tylko nie gwarantuje zastępowalności pokoleń, lecz także – ze względu na dość intensywny spadek urodzeń – wskazuje na kryzys demograficzny. Od 2002 do 2020 roku wskaźnik dzietności kobiet na wsi oscylował w granicach 1,5, po czym doszło do jego spadku. Obecnie mamy sytuację określaną jako „lowest-low fertility”, czyli jest to okres, kiedy TFR spada poniżej 1,3 dziecka na kobietę⁹, a wskaźnik jest najniższy w historii naszego kraju.

Dzisiaj dzietność na wsi zbliżyła się do dzietności w mieście, a utrzymująca się przez wiele lat różnica w liczbie dzieci rodzonych przez kobiety – w zależności od miejsca zamieszkania – została zatarta.

Wykres 2. Współczynnik dzietności kobiet na wsi, mieście i ogółem

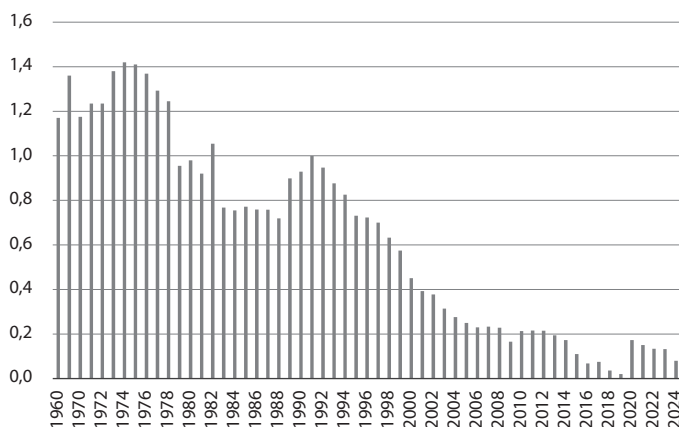
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS, *Dzietność kobiet w latach 1964–2024*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/struktura-ludnosc,16,1.html>, dostęp 13.10.2025.

9. H.P. Kohler, *Towards a Theory of Lowest-Low Fertility*, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock 2001, s. 1.

Analiza danych wskazuje, że spadek dzietności w miastach nastąpił o wiele wcześniej niż na wsi. W miastach już w 1965 roku wskaźnik dzietności wynosił poniżej 2,1 i tylko w 1983 roku powrócił powyżej zastępowalności pokoleń. Trend spadkowy wystąpił zarówno na wsi, jak i w mieście. Dynamika tego spadku była jednak znacznie większa na wsi niż w mieście. Od 1960 do 2024 roku na wsi wskaźnik obniżył się z poziomu 3,6 do poziomu 1,149. W mieście natomiast – z poziomu 2,43 do 1,069.

W 1960 roku kobieta mieszkająca na wsi rodziła średnio 1,17 dziecka więcej niż w mieście, w latach 1974–1975 – 1,4 dziecka więcej, na początku lat dziewięćdziesiątych było to jedno dziecko więcej. Obecnie różnica ta wynosi jedynie 0,08 dziecka na kobietę, a w 2019 roku wyniosła ona zaledwie 0,2. Można zatem przyjąć, że liczba dzieci urodzonych przez kobiety na wsi i w mieście obecnie utrzymuje się na podobnym poziomie.

Wykres 3. Różnica w liczbie dzieci urodzonych przez kobiety na wsi i w mieście

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS, *Dzietność kobiet w latach 1964–2024*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/struktura-ludnosc/16,1.html>, dostęp 13.10.2025.

Trwale obniżony współczynnik dzietności prowadzi do systematycznego zmniejszania liczby mieszkańców. Zatarcie różnic w poziomie dzietności między obszarami wiejskimi i miejskimi oznacza utratę tradycyjnej przewagi demograficznej wsi. Wzorce prokreacyjne ludności wiejskiej upodobniły się do miejskich, co pozbawia obszary wiejskie dotychczasowego „bufora odnowy demograficznej” i zwiększa ich podatność na depopulację oraz starzenie się populacji.

Wiek kobiet

Wiek kobiet jest jednym z najistotniejszych czynników, jakie wpływają na dzietność. Ze względu na czynniki biologiczne kobieta tylko przez część swojego życia jest zdolna do urodzenia dziecka. Licząc wspomnianą wcześniej dzietność, bierze się pod uwagę wiek od 15 lat do 49 lat. Mediana wieku kobiety mieszkającej na wsi w Polsce z roku na rok rośnie, w 2024 wyniosła ona 42,8 lat.

Tabela 1. Mediana wieku kobiety na wsi na przestrzeni lat

2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
39,5	39,9	40,2	40,6	41,2	41,5	41,9	42,4	42,8

Źródło: GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start>, dostęp 12.10.2025.

Rosnący wiek kobiet w wieku rozrodczym negatywnie wpływa na poziom dzietności. Wraz z wiekiem maleje liczba urodzonych przez nie dzieci.

W jakim wieku obecnie Polki rodzą najwięcej dzieci? W 2024 roku w Polsce najwięcej dzieci rodziły kobiety w wieku 26–35 lat. Najmniej rodzą kobiety przed 19 rokiem życia i po 41 roku życia.

Tabela 2. Procent urodzeń żywych w podziale na wiek matki w 2024 roku

Wiek matki	0–19	20–25	26–30	31–35	36–40	41 +	Suma
Liczba urodzeń żywych	4 356	34 763	85 892	82 227	37 544	7 000	251 782
Procent urodzeń żywych	2%	14%	34%	33%	15%	3%	100%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start>, dostęp 2.10.2025.

W Polsce mediana wieku kobiety rodzącej pierwsze dziecko to 29,1 lat, a przeciętny wiek rodzącej kobiety to 31,1 lat. Dla porównania w roku 1984 mediana wieku kobiety rodzącej pierwsze dziecko wyniosła 23,2 lata, a przeciętny wiek rodzącej kobiety wynosił 26,6 lat¹⁰.

Mając na uwadze medianę wieku kobiety na wsi wynoszącą prawie 43 lata, możemy spodziewać się coraz to większego spadku liczby dzieci na wsi.

10. GUS, *Dzietność kobiet w latach 1964–2024*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/struktura-ludnosci,16,1.html>, dostęp 13.10.2025.

Przejsie demograficzne

Analizując zaistniałą sytuację, nie sposób nie odnieść się do teorii przejścia demograficznego. Teoria ta wskazuje fazy przejścia demograficznego. Jako twórcę tej teorii określa się francuskiego demografa Adolpha Landry'ego (1909) oraz jego następców m.in. Warrena S. Thompsona (1929)¹¹. W fazie I mamy dużą liczbę urodzeń, a także dużą liczbę zgonów, wysoką śmiertelność dzieci i krótką długość życia. W fazie II obserwuje się spadek umieralności wynikający z poprawy higieny, postępu medycyny oraz lepszych warunków bytowych. Dzietność pozostaje nadal wysoka, co prowadzi do gwałtownego wzrostu liczby ludności. W fazie III mamy nadal niską umieralność, ale pojawia się spadek urodzeń w związku z urbanizacją, dostępem do antykoncepcji, wykształceniem kobiet. Odsetek młodych jest nadal wysoki, przychodzi jednak faza IV – faza stagnacji. Zmniejsza się liczba urodzeń, a procesy starzenia się społeczeństwa stają się bardziej widoczne. Faza V – liczba urodzeń jest mniejsza od liczby zgonów. Maleje udział dzieci i młodzieży, a wzrasta udział osób starszych w społeczeństwie. Jest to faza regresu demograficznego¹², którą obecnie obserwujemy na polskiej wsi. Liczba zgonów przewyższa liczbę urodzeń, a proces starzenia się ludności przebiega szybciej niż kiedykolwiek wcześniej.

Porównując dzietność polskich miast i wsi, możemy stwierdzić, że miasta wcześniej niż wsie przeszły przez poszczególne fazy przejścia demograficznego. Wiązało się to z lepszym dostępem do usług medycznych, antykoncepcji, zapewnieniem odpowiednich warunków sanitarnych czy większej edukacji w miastach niż na wsi.

Na tempo tych zmian na wsi miało wpływ kilka kluczowych czynników, takich jak np. struktura zatrudnienia, edukacja, odpływ kobiet ze wsi.

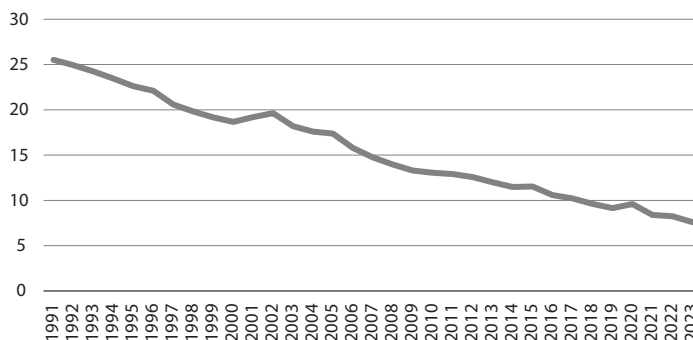
Struktura zatrudnienia

Jedną z najbardziej kluczowych zmian, jaka dokonała się na wsi na przestrzeni lat, jest struktura zatrudnienia osób mieszkających na wsi. Dane Banku Światowego dotyczące zatrudnienia w rolnictwie wskazują na spadek liczby osób zatrudnionych w rolnictwie w Polsce z poziomu 25% ogółu zatrudnionych w 1991 roku do 7,6% w 2023 roku. Dane zostały przedstawione poniżej na wykresie 4.

11. P. Eberhard, *Fazy rozwoju demograficznego Polski*, „Rocznik Nauk Społecznych” 2014, nr 4, s. 135.

12. Ibidem, s. 136.

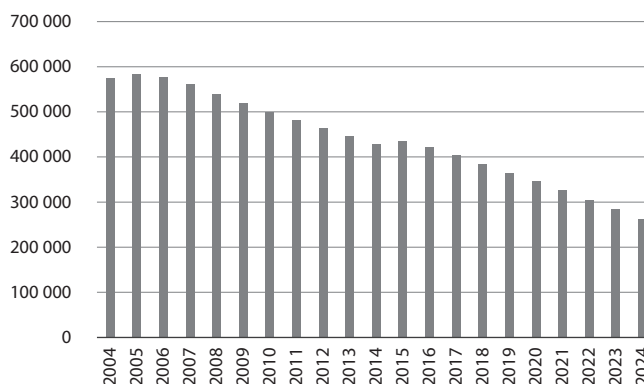
Wykres 4. Zatrudnieni w rolnictwie w Polsce (jako wartość % ogółu zatrudnionych)

Źródło: World Bank, *Employment in agriculture (% of total employment, modeled ILO estimate)* – Poland Data, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?locations=PL>, dostęp 25.09.2025.

Dane KRUS dotyczące liczby ubezpieczonych w nim kobiet w wieku rozrodczym 16–48 lat do 2014 roku i od 2015 roku dane dla kobiet w wieku 16–49 lat wskazują, że w 2004 roku było ich 583 599, a w 2024 roku – 261 769, co stanowi spadek o 55%. Dla porównania, według danych Banku Światowego, w 2004 roku zatrudnionych w rolnictwie było 17,6% i spadek do 2023 roku wyniósł 43%, czyli liczba kobiet korzystających z ubezpieczeń rolniczych w wieku rozrodczym spadała szybciej niż liczba osób zatrudnionych w rolnictwie, a co za tym idzie spada liczba kobiet, które mogą zostać matkami.

Wykres 5. Liczba kobiet ubezpieczonych w KRUS w wieku 16–48 lat do 2014 roku oraz w wieku 16–49 lat od 2015 roku

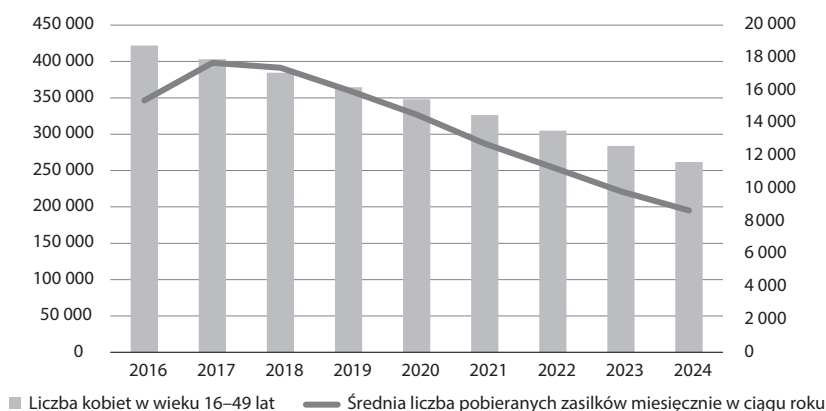

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych pozyskanych z Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, dane udostępnione w odpowiedzi na wniosek o udostępnienie informacji publicznej z 6.08.2025 roku, przesłane mailowo 20.08.2025 roku przez Biuro Komunikacji KRUS.

Analiza powyższych danych wskazuje, że zmiana struktury zatrudnienia kobiet na wsi mogła w znaczny sposób przyczynić się do zbliżenia się współczynnika dzietności kobiet na wsi i w mieście. Rolnictwo przez ostatnie pięćdziesiąt lat uległo ogromnej transformacji. Coraz szersze wykorzystanie maszyn i nowych technologii spowodowało spadek zapotrzebowania na siłę roboczą. Małe gospodarstwa rolne stały się niekonkurencyjne. Tradycyjny model rodziny rolniczej – łączącej pracę z wychowaniem dzieci – uległ znacznemu ograniczeniu.

Wraz ze spadkiem liczby kobiet ubezpieczonych w KRUS w wieku rozrodczym spada również liczba pobieranych przez nie zasiłków macierzyńskich – dane przedstawiono poniżej na wykresie 6.

Wykres 6. Liczba zasiłków macierzyńskich pobieranych przez kobiety ubezpieczone w KRUS

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego oraz Miesięcznej informacji statystycznej, <https://www.gov.pl/web/krus/miesieczna-informacja-o-swiaadczeniach-pienieznych-z-ubezpieczenia-spolecznego-rolnikow>, dostęp 30.09.2025.

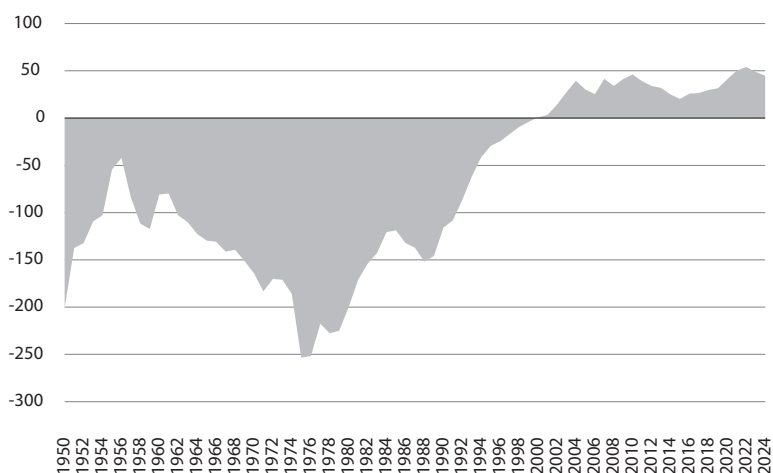
Analizując powyższy wykres, możemy stwierdzić, że liczba zasiłków macierzyńskich pobieranych przez kobiety ubezpieczone w KRUS spada szybciej niż liczba kobiet w wieku rozrodczym. To znaczy, że płodność kobiet ubezpieczonych w KRUS w latach 2016–2024 systematycznie malała.

Zmiana struktury zatrudnienia na obszarach wiejskich, w tym spadek znaczenia rolnictwa, sprzyjają odpływowi młodych kobiet do miast oraz osłabiają tradycyjne modele rodzinne sprzyjające wyższej dzietności.

Liczba mieszkanek wsi

Od zakończenia II wojny światowej obserwowaliśmy systematyczny odpływ ludności z terenów wiejskich. Saldo migracji ogólnej zawierającej zarówno migrację wewnętrzną, jak i zewnętrzną było ujemne aż do końca lat dziewięćdziesiątych. Polską wieś regularnie co roku opuszczały setki tysięcy ludzi.

Wykres 7. Ogólne saldo migracji polskiej na wsi w latach 1950–2024 (tys.)

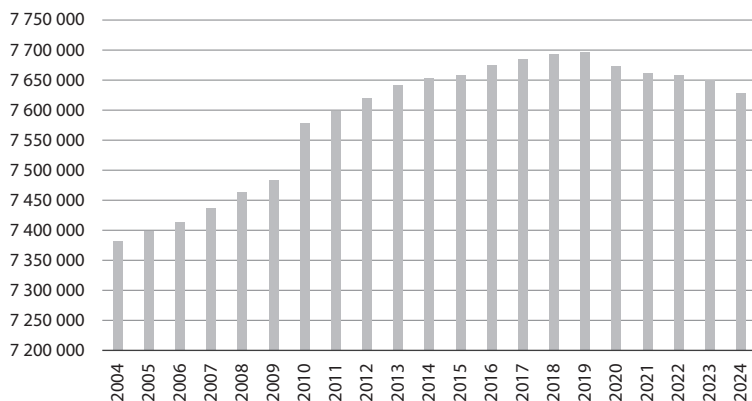
Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS, *Ludność, ruch naturalny i migracje w latach 1946–2024*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/struktura-ludnosc,16,1.html>, dostęp 15.10.2025.

Największy odpływ zanotowano w 1975 roku, kiedy wieś opuściło 253 000 ludzi. Sytuacja poprawiła się dopiero na początku XXI wieku, kiedy trend się odwrócił i na wsi saldo migracji było dodatnie. Miało to związek z migracją ludności z miast do wsi, ale położonych przy ośrodkach miejskich¹³.

Analiza liczby kobiet mieszkających na wsi w ostatnich dwóch dekadach pokazuje, że do 2019 roku ich liczba systematycznie rosła. Miało to związek z wspomnianym wyżej dodatnim saldem migracji. Sytuacja odwróciła się w 2020 roku, kiedy to liczba kobiet na wsi zaczęła regularnie spadać, pomimo utrzymującego się w dalszym ciągu dodatniego salda migracji.

13. GUS, *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021. Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna w świetle wyników NSP 2021*, Warszawa 2023, s. 80.

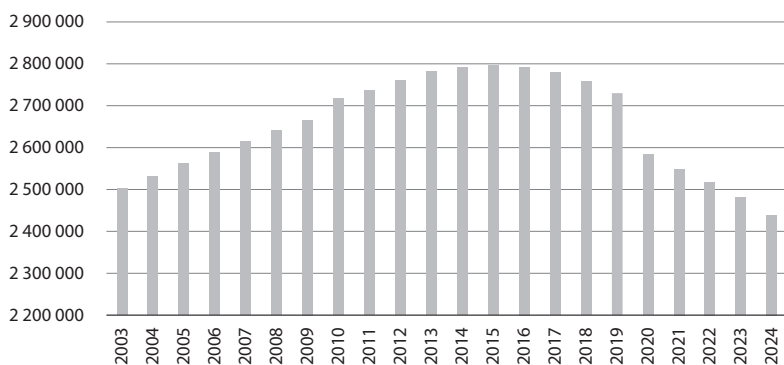
Wykres 8. Liczba kobiet mieszkająca na wsi w Polsce w latach 2004–2024

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start>, dostęp 30.09.2025.

Najistotniejsze jest jednak to, jak kształtowała się liczba kobiet w wieku rozrodczym. Dane GUS przedstawiające liczbę kobiet w grupie wiekowej od 20 lat do 44 lat pokazują, iż tendencja spadkowa jest od 2015 roku, ale nabrała ona dynamiki w latach 2020–2024. Od 2015 roku zanotowano spadek liczby kobiet z 2 795 725 do 2 439 413 w 2024 roku, czyli liczba kobiet w wieku od 20 do 44 lat zmniejszyła się o 356 312 osób. Aby w pełni zobrazować skalę problemu, warto zwrócić uwagę, że w 2024 roku w Polsce ogółem urodziło się 251 782¹⁴ dzieci.

Wykres 9. Liczba kobiet w wieku 20–44 lat mieszkających na wsi

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start>, dostęp 30.09.2025.

14. GUS, *Sytuacja demograficzna Polski do 2024 r.*, Warszawa 2025, s. 20.

Warto również dodać, iż kobiet na wsi w wieku od 20 do 44 lat jest mniej niż mężczyzn. W 2024 roku w Polsce na wsi w tym przedziale wiekowym mieszkało 2 605 497 mężczyzn, czyli o 166 084 więcej niż kobiet w tym samym wieku. Analiza liczby mieszkańców niektórych gmin w analizowanej kohorcie pokazuje, że przewaga liczby mężczyzn wynosi nawet: 40% – Krynki, 35% – Sosnowka, 33% – Czarna Woda. Odwrotna sytuacja jest np. w Warszawie, gdzie jest 10-proc. przewaga liczby kobiet nad mężczyznami, a w jednej z jej dzielnic – Wilanowie – ta przewaga wynosi nawet 22%. Takie dysproporcje utrudniają znalezienie partnerki dla mężczyzn mieszkających na wsi, zwłaszcza oddalonych od dużych miast. Miasta są bardziej atrakcyjne dla kobiet. Kobiety udają się tam w celu zdobycia edukacji, a później zostają ze względu na możliwość znalezienia pracy, która bardziej odpowiada ich kwalifikacjom. Według spisu powszechnego z 2021 roku kobiety w Polsce częściej niż mężczyźni kończyły studia wyższe. Wyższe wykształcenie dla ogółu w wieku 13 lat i więcej posiadało 4 855 366 kobiet (28,3%) i 3 350 263 mężczyzn (19,2 %). Dla porównania w 2011 roku wyżej wykształcenie miało 14,8% mężczyzn i 20,3% kobiet¹⁵. Poziom wykształcenia wyższego na wsi bez podziału na płeć wzrósł z 10% w 2011 roku do 17,5% w 2021 roku, a poziom wykształcenia średniego wzrósł z 23,9% do 29,4%¹⁶. Zmiana w poziomie wykształcenia dotyczyła przede wszystkim ludności miejscowości podmiejskich, gdzie napływają wykształcone osoby, ale ich miejscem pracy jest najczęściej miasto.

Odpyły młodych kobiet do miast ogranicza liczbę potencjalnych matek na obszarach wiejskich i pogłębia spadek dzietności. Migracje te wzmacniają proces depopulacji wsi, przyczyniając się do zachwiania równowagi wieku i płci oraz osłabienia lokalnych struktur społecznych.

Przyrost naturalny

Ujemny przyrost naturalny, inaczej ubytek naturalny, to sytuacja, gdy jest więcej zgonów niż urodzeń żywych. W 2024 roku przyrost naturalny na wsi był ujemny i wyniósł -49 927, w miastach również był ujemny i wyniósł -106 795. Tylko w 15 powiatach w Polsce na wsi odnotowano dodatni przyrost naturalny, w 299 powiatach na wsi przyrost naturalny był ujemny. Największy przyrost naturalny na wsi odnotowały powiaty, gdzie osiedlają się mieszkańcy pracujący w dużych miastach: poznański, wrocławski oraz powiat kartuski, który nie tylko znajduje się blisko trójmiasta, lecz także na przestrzeni lat cechował się jedną z wyższych dzietności w Polsce, co stanowi

15. GUS, *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021. Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna w świetle wyników NSP 2021*, Warszawa 2023, s. 78.

16. *Ibidem*, s. 80.

doskonale potwierdzenie, iż to one wpływają na dodatnie saldo migracji pomiędzy miastem a wsią. Najgorsze wyniki, jeśli chodzi o przyrost naturalny na wsi osiągnęły powiaty częstochowski, gdzie na wsi zmarło o 696 więcej osób niż się urodziło, powiat zamojski z ujemnym przyrostem naturalnym na poziomie -551 i powiat żywiecki -496.

Tabela 3. Przyrost naturalny w Polsce na wsi na przykładzie wybranych powiatów w 2024 roku

Największy ujemny przyrost naturalny	Wartość	Największy dodatni przyrost naturalny	Wartość
Powiat częstochowski	-696,00	Powiat poznański	709,00
Powiat zamojski	-551,00	Powiat kartuski	508,00
Powiat żywiecki	-496,00	Powiat wrocławski	406,00
Powiat kłodzki	-438,00	Powiat nowosądecki	292,00
Powiat konecki	-429,00	Powiat limanowski	177,00
Powiat piotrkowski	-426,00	Powiat piaseczyński	158,00
Powiat cieszyński	-413,00	Powiat nowotarski	148,00
Powiat bialski	-400,00	Powiat tatrzański	69,00
Powiat puławski	-397,00	Powiat pucki	67,00
Powiat lubelski	-395,00	Powiat wejherowski	67,00
Powiat radomskiego	-384,00	Powiat gdański	63,00
Powiat chełmski	-383,00	Powiat leszczyński	50,00
Powiat kielecki	-383,00	Powiat policki	21,00
Powiat płocki	-380,00	Powiat nowosolski	3,00
Powiat wrocławski	-366,00	Powiat bocheński	1,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start>, dostęp 1.10.2025.

Przy tak dużej skali ujemnego przyrostu naturalnego w poszczególnych powiatach częściej obserwowane będą tereny wyludniające się. Osoby, które zostaną na obszarach wiejskich, mierzyć się będą z coraz to większymi odległościami dzielącymi ich nie tylko od sąsiadów, lecz także od opieki zdrowotnej, szkół, usług czy nawet sklepów. Nastąpi spadek atrakcyjności tych terenów dla osób młodych, gdyż utrudni im to dostęp do podstawowych usług (np. edukacji), co pogłębi tylko odpływ młodych. Jednocześnie rosnący udział osób starszych w stosunku do populacji aktywnej zawodowo pogłębi problemy z dostępem do opieki i wsparcia, wpływając negatywnie na kondycję zarówno fizyczną, jak i psychiczną mieszkańców.

Wyzwania w kontekście zmian demograficznych

Zagospodarowanie przestrzenne

Proces wyludniania obszarów wiejskich stawia przed samorządami poważne wyzwania w zakresie dostosowania się do zachodzących zmian i utrzymania infrastruktury społecznej. Prowadzone przez rząd prace nad zagospodarowaniem i planowaniem przestrzennym – czyli tzw. „planem ogólnym” – mają na celu nie tylko uporządkowanie rozwoju przestrzennego gmin, lecz także gospodarowanie przestrzenią w sposób, który by zapobiegał niekontrolowanemu rozlewaniu się zabudowy. Dzięki temu gminy nie musiałyby ponosić wysokich kosztów związanych m.in. z zapewnianiem infrastruktury pojedynczym domom położonym na uboczu czy organizowaniem dowozu dzieci do szkół, a jednocześnie możliwe byłoby ograniczenie ryzyka wykluczenia społecznego. Gminom proponuje się ustalenie standardów dostępności do zieleni publicznej oraz – co staje się niezmiernie istotnym czynnikiem na wsi – dostępności do publicznej szkoły podstawowej¹⁷. Proponowane jest na przykład, aby odległość szkoły od działki, na której może być realizowana funkcja mieszkaniowa, była nie większa niż 3 000 m drogą dojścia dla obszarów poza miastami¹⁸. Jest to krok w stronę samorządów lokalnych, by pomóc im się przygotować na zmiany demograficzne, jakie aktualnie postępują. Prace nad planem ogólnym obecnie trwają – każda gmina sama stara się go opracować i narzucić zasady, które najbardziej jej odpowiadają. Proponowane zmiany w okresie długoterminowym należy ocenić pozytywnie, natomiast krótkoterminowo wpływ może być negatywny, gdyż reforma ta ograniczając liczbę działek budowlanych, znacząco zwiększy koszty budowy domów wśród osób mieszkających z dala, np. od szkół. Dokładny wpływ tej reformy będzie można zwerfikować dopiero za kilka lat.

Programy prorodzinne

Prawidłowo skonstruowane programy prorodzinne są jednym z ważniejszych narzędzi oddziaływania na demografię. Przez ostatnie lata państwo polskie wprowadziło kilka programów mających na celu zwiększenie dzietności. Żadne z nich nie były

17. Ministerstwo Rozwoju i Technologii, *Reforma systemu planowania przestrzennego*, https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/reforma-systemu-planowania-przestrzennego?utm_source=chatgpt.com, dostęp 13.10.2025.

18. Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz. U. 2023 poz. 977 ze zm., art. 13f.

jednak bezpośrednio skierowane na wieś. Jednym z najbardziej znanych programów jest „500+”, później „800+” czy „Dobry Start”. Objęły one wszystkie dzieci bez względu na ich miejsce zamieszkania.

W 2023 roku wprowadzono program „Aktywny Rodzic”, który przewiduje dopłatę w wysokości 1 500 zł miesięcznie dla rodziców korzystających ze żłobka lub zatrudniających nianię oraz 500 zł dla rodziców, którzy samodzielnie sprawują opiekę nad dzieckiem¹⁹. Oznacza to, że środki publiczne przeznaczane na dzieci w wieku od 1 do 3 lat nie są dzielone równomiernie między wszystkie rodziny. Konstrukcja programu zdecydowanie preferuje opiekę instytucjonalną, co w sposób pośredni dyskryminuje rodziców, zwłaszcza matki, które nie chcą lub z przyczyn obiektywnych (np. braku żłobków w miejscu zamieszkania) nie mają możliwości oddania dziecka pod opiekę instytucji.

Z danych jednostek samorządu terytorialnego wynika ponadto, że rzeczywisty koszt utrzymania jednego dziecka w żłobku publicznym znacząco przekracza wartość świadczenia przyznawanego rodzicowi pozostającemu z dzieckiem w domu. Samorządy ponoszą różne koszty opieki nad dziećmi do lat 3. Przykładowo w 2024 roku koszt ten wynosił 1 917,24 zł w gminie Halinów²⁰ i 2 816,29 zł w Częstochowie²¹, a w gminie Krynki – ze względu na brak żłobków – nie ponoszone są koszty związane z opieką instytucjonalną nad dziećmi do lat 3. W Halinowie rodzice płacą za żłobek 1 500 zł²² (czyli dopłatę z programu „Aktywny Rodzic”), natomiast w Częstochowie opłata wynosi 721,40 zł²³, co oznacza, że po uwzględnieniu dopłaty z programu rodzicom pozostaje jeszcze 778,60 zł, a pozostała część kosztu opieki pokrywana jest ze środków publicznych. W konsekwencji państwo i samorząd finansują opiekę instytucjonalną nad dzieckiem w znacznie większym stopniu niż opiekę sprawowaną przez rodzica w domu. Matka w gminie bez dostępu do żłobka otrzymuje jedynie 500 zł, podczas gdy matka dziecka w żłobku w Częstochowie może wykonywać prace zarobkową i otrzymywać z tego tytułu wynagrodzenie oraz budżet domowy powiększa jeszcze kwota 778,60 zł pozostała z programu „Aktywny Rodzic”. Stwarza to nierównowagę w budżecie domowym rodzin na obszarach wiejskich i miejskich, przez co wzmacnia migracje kobiet planujących macierzyństwo do ośrodków miejskich. Istotnym staje

19. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Aktywny Rodzic*, <https://www.gov.pl/web/rodzina/aktywny-rodzic>, dostęp 19.10.2025.

20. D. Martoń-Jaroszewska, *Nowa ustawa „Aktywny Rodzic” zostanie wdrożona w Gminnym Żłobku „Kraina Smyka” w Józefinie. 100 proc. finansowania czesnego już od października 2024 roku*, https://cuw.halinow.pl/aktualnosc-2035-nowa_ustawa_aktywny_rodzic_zostanie.html, dostęp 12.10.2025.

21. MR, *ZMP o opłatach za żłobki: na programie „Aktywny Rodzic” gminy nie zarobią nic*, <https://samorzad.pap.pl/kategoria/aktualnosci/zmp-o-oplatach-za-zlobki-na-programie-aktywny-rodzic-gminy-nie-zarobia-nic>, dostęp 12.10.2025.

22. D. Martoń-Jaroszewska, *Nowa ustawa „Aktywny Rodzic”...*, *op. cit.*

23. MR, *ZMP o opłatach za żłobki...*, *op. cit.*

się więc utworzenie takiego programu, który niwelowałby różnice finansowe, jakie odczuwają rodzice dzieci do lat trzech w zależności od miejsca ich zamieszkania.

Polityka ubezpieczeniowa

Zasady podlegania ubezpieczeniom społecznym kobiet, a dokładnie wysokość zasiłku macierzyńskiego, są różne w zależności od tego, czy kobieta jest ubezpieczona w KRUS lub ZUS. Kobieta ubezpieczona w KRUS otrzyma zasiłek macierzyński w wysokości 1 000 zł miesięcznie²⁴, podczas gdy kobieta zatrudniona na etacie otrzymuje 81,5% podstawy wymiaru zasiłku²⁵. Dla przykładu minimalna krajowa w Polsce w 2025 roku wyniosła 4 666 zł brutto²⁶ (3 510,92 zł netto). Im wyższe zarobki, tym różnica w otrzymywanym świadczeniu pomiędzy rolniczką a kobietą ubezpieczoną w ZUS staje się większa. Warto zaznaczyć, że wysokość zasiłku macierzyńskiego kobiet ubezpieczonych w KRUS jest taka sama jak wysokość świadczenia rodzicielskiego dla osób bezrobotnych²⁷.

Dysproporcje w wysokości zasiłków wpływają na wybór zawodu i miejsca zamieszkania, stanowiąc jednocześnie jedną z przyczyn decyzji migracyjnych kobiet w wieku rozrodczym.

Utrwalony dualizm systemu świadczeń (KRUS vs ZUS) przestał odpowiadać strukturze wykonywanej pracy na obszarach wiejskich. Wyrównanie poziomu świadczeń macierzyńskich mogłoby stanowić krok w kierunku dostosowania polityki społecznej do współczesnych realiów rynku pracy.

Podsumowanie

Analiza przemian demograficznych na obszarach wiejskich w Polsce wskazuje na trwałą i głęboką kryzys dzietności kobiet mieszkających na obszarach wiejskich. Spadek dzietności przebiegał istotnie szybciej niż w miastach. Główne czynniki wpływające na ten proces to: zmniejszająca się liczba kobiet w wieku rozrodczym, odpływ młodych kobiet do miast, rosnący wiek matek oraz utrzymujące się dysproporcje

24. Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, *Zasiłek macierzyński*, <https://www.gov.pl/web/krus/zasilek-macierzynski>, dostęp 8.10.2025.

25. Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Wysokość zasiłku macierzyńskiego*, <https://www.zus.pl/swiadczenia/zasilki/zasilek-macierzynski/wysokosc>, dostęp 14.10.2025.

26. Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, *Minimalne wynagrodzenie w 2025 r.*, <https://www.gov.pl/web/krus/minimalne-wynagrodzenie-w-2025-r>, dostęp 8.10.2025.

27. Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Świadczenie rodzicielskie*, <https://www.gov.pl/web/rodzina/wiadczenie-rodzicielskie>, dostęp 13.10.2025.

w dostępie do usług opiekuńczych dla dzieci między wsią a miastem oraz zmiana struktury zatrudnienia. W efekcie rosnąca przewaga liczby mężczyzn nad liczbą kobiet w najbardziej rozrodczych kohortach, ujemny przyrost naturalny oraz zmiana struktury zatrudnienia prowadzą do coraz silniejszych procesów depopulacyjnych i starzenia się społeczności wiejskich.

Obszary wiejskie stoją dziś przed podwójnym wyzwaniem: koniecznością dostosowania się do postępujących zmian demograficznych oraz potrzebą wdrożenia działań, które mogłyby odwrócić lub choć częściowo złagodzić niekorzystne trendy. Wymaga to prowadzenia ukierunkowanej, terytorialnie zróżnicowanej polityki rodzinnej, opartej na lokalnych uwarunkowaniach społeczno-gospodarczych. Ważne jest nie tylko wyrównanie warunków życia pomiędzy wsią a miastem, lecz także zwiększenie atrakcyjności terenów wiejskich dla kobiet w wieku rozrodczym, tak aby ograniczyć ich odpływ i stworzyć zachęty do powrotu.

Kluczowe jest odejście od uniwersalnych rozwiązań na rzecz elastycznej, zróżnicowanej terytorialnie polityki rodzinnej, uwzględniającej specyfikę lokalnych rynków pracy i dostępność usług. Propozycje mogące rozwiązać wiele z omówionych w artykule problemów to:

- wyrównanie poziomu świadczeń macierzyńskich w systemach KRUS i ZUS;
- wspieranie kobiet w łączeniu pracy w rolnictwie z wychowaniem dzieci;
- rozwój alternatywnych źródeł zatrudnienia poza rolnictwem dla kobiet na wszystkich poziomach edukacji, np. poprzez pracę zdalną lub wsparcie przedsiębiorstw w tworzeniu atrakcyjnych miejsc pracy dla kobiet na obszarach wiejskich lub w małych miastach dostępnych komunikacyjnie;
- umożliwienie samorządom tworzenia własnych programów wspierania dzieci – przeznaczonych na opiekę nad dziećmi w wieku od 1 do 3 lat w zależności od potrzeb danego samorządu, takich jak np. zasiłek dla rodzica, który sam wychowuje dziecko, równy kosztom opieki w żłobku lub płacy minimalnej – oraz dysponowania nimi.

Równocześnie konieczne jest monitorowanie wpływu nowych regulacji, zwłaszcza reformy planowania przestrzennego, by ocenić, czy wzmacnia ona trwałość i żywotność obszarów wiejskich. Bez wprowadzenia konsekwentnych i długofalowych działań proces depopulacji i starzenia się osób zamieszkujących te tereny będzie postępował, prowadząc do pogłębiającej się nierównowagi społeczno-ekonomicznej.

Bibliografia

- Eberhard P., *Fazy rozwoju demograficznego Polski*, „Rocznik Nauk Społecznych” 2014, nr 4.
- Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/metainformacje/sownik-pojec/pojecia-stosowane-w-statystyce-publicznej/3950,pojecie.html>, dostęp 7.10.2025.
- Główny Urząd Statystyczny, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start>, dostęp 30.09.2025.
- Główny Urząd Statystyczny, <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start>, dostęp 12.10.2025.
- Główny Urząd Statystyczny, *Dzietność kobiet w latach 1964–2024*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/struktura-ludnosci,16,1.html>, dostęp 13.10.2025.
- Główny Urząd Statystyczny, *Ludność, ruch naturalny i migracje w latach 1946–2024*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/struktura-ludnosci,16,1.html>, dostęp 15.10.2025.
- Główny Urząd Statystyczny, *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2021. Ludność. Stan i struktura demograficzno-społeczna w świetle wyników NSP 2021*, Warszawa 2023.
- Główny Urząd Statystyczny, *Sytuacja demograficzna Polski do 2024 r.*, Warszawa 2025.
- Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, *Dane dotyczące liczby kobiet ubezpieczonych w KRUS według wieku (2004–2024)*, udostępnione w odpowiedzi na wniosek o informację publiczną z 6.08.2025 r., otrzymane 20.08.2025.
- Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, *Miesięczna informacja statystyczna*, <https://www.gov.pl/web/krus/miesieczna-informacja-o-swiadczeniach-pienieznych-z-ubezpieczenia-spolecznego-rolnikow>, dostęp 30.09.2025.
- Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, *Minimalne wynagrodzenie w 2025 r.*, <https://www.gov.pl/web/krus/minimalne-wynagrodzenie-w-2025-r>, dostęp 8.10.2025.
- Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, *Zasilek macierzyński*, <https://www.gov.pl/web/krus/zasilek-macierzynski>, dostęp 8.10.2025.
- Kohler H.P., *Towards a Theory of Lowest-Low Fertility*, Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock 2001.
- Kotowska I.E., *Zmiany demograficzne w Polsce – jakie wyzwania rozwojowe przyniosą?*, Fundacja im. Stefana Batorego, Warszawa 2021.
- Martoń-Jaroszevska D., *Nowa ustawa „Aktywny Rodzic” zostanie wdrożona w Gminnym Żłobku „Kraina Smyka” w Józefinie. 100 proc. finansowania czesnego już od października 2024 roku*, https://cuw.halinow.pl/aktualnosc-2035-nowa_ustawa_aktywny_rodzic_zostanie.html, dostęp 12.10.2025.
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Świadczenie rodzicielskie*, <https://www.gov.pl/web/rodzina/swiadczenie-rodzicielskie>, dostęp 13.10.2025.
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, *Aktywny Rodzic*, <https://www.gov.pl/web/rodzina/aktywny-rodzic>, dostęp 19.10.2025.
- Ministerstwo Rozwoju i Technologii, *Reforma systemu planowania przestrzennego*, <https://www.gov.pl/web/rozwoj-technologie/reforma-systemu-planowania-przestrzennego>, dostęp 13.10.2025.

Kryzys demograficzny na obszarach wiejskich w Polsce – przyczyny, skutki i wyzwania

- MR, ZMP o opłatach za żłobki: na programie „Aktywny Rodzic” gminy nie zarobią nic, <https://samorząd.pap.pl/kategoria/aktualnosci/zmp-o-oplatach-za-zlobki-na-programie-aktywny-rodzic-gminy-nie-zarobia-nic>, dostęp 12.10.2025.
- Stanny M., Komorowski Ł., Rosner A. et al., *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap IV. Synteza*, Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, IRWiR PAN, Warszawa 2022.
- Stoła W., *Ludność wiejska Polski. Przemiany struktury demograficznej i społeczno-zawodowej*, Polska Akademia Nauk, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania, „Zeszyty IGiPZ PAN” 1998, nr 56.
- Ustawa z 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, Dz. U. 2023 poz. 977 ze zm., art. 13f.
- World Bank Group, *Employment in agriculture (% of total employment)*, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS?locations=PL>, dostęp 25.09.2025.
- Wrzochalska A., *Sytuacja demograficzno-społeczna mieszkańców wsi u progu trzeciej dekady XXI wieku*, „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego” 2024, nr 2.
- Zakład Ubezpieczeń Społecznych, *Wysokość zasiłku macierzyńskiego*, <https://www.zus.pl/swiadczenia/zasilki/zasilek-macierzynski/wysokosc>, dostęp 14.10.2025.
- Zeglar J., *Co i jak określa wizję wsi 2044 [w:] Polska wieś 2044. Wizja Rozwoju*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa 2023.

otrzymano: 28.10.2025
zaakceptowano: 25.11.2025

